

Олена Крутько

ДИНАМІКА ЗМІН У ТЕРМІНОЛОГІЇ, ЗАСТОСОВАНИЙ В СТАТТЯХ З ПИТАНЬ ТЗН (50-ті – 70-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Застосування технічних засобів навчання (ТЗН) надає великі можливості для вдосконалення навчального процесу, для створення умов активізації пізнавальної діяльності учнів. ТЗН забезпечують доступ до значних обсягів інформації, мають велику інформативність, дозволяють проникнути в глибину досліджуваних явищ, забезпечують наочність навчання, сприяють інтенсифікації навчально-виховного процесу, підсилюють емоційність сприйняття матеріалу. Тому пошук шляхів підвищення ефективності застосування технічних засобів навчання в освітньому процесі є завжди актуальним.

Визначення поняття «технічні засоби навчання», їхня роль, структура, функції, вимоги до них були предметом досліджень як українських, так і зарубіжних педагогів: О. Адаменко, М. Духовної, І. Дриги, Л. Прессмана, М. Падія, О. Міхнушова та інших. Спеціальному вивченню підлягали різні аспекти досліджуваної проблеми: місце і роль наочності в навчальному процесі (В. Євдокімов, І. Федоренко, В. Паламарчук, М. Сазонов та інші); впровадження екранно-звукових засобів в навчальному процесі (В. Волинський, Л. Литвинова, З. Шалік та інші); ТЗН, кабінети ТЗН, обладнання аудиторій (В. Козін, І. Дрига, В. Писаренко та інші); телебачення та наукові кінофільми на уроках (Г. Редько, О. Яковлева, Д. Полторак, Л. Чашко, А. Сердюк та інші) [1; 2; 3; 4; 5; та ін.].

Предметом нашого дослідження є відбиття проблем технічних засобів навчання в українських фахових виданнях другої половини ХХ століття. Одним із аспектів цього дослідження був аналіз змін, що відбувалися у застосованій авторами статей термінології з питань ТЗН. Методика такого аналізу представлена в роботі О. Адаменко [1]. Ми висунули гіпотезу про те, що зміни у семантичному спектрі цих термінів відбивали зміни у типах та підходах до застосування ТЗН в різні часи. У статті представлений такий аналіз за 50-ті – 70-ті роки ХХ століття.

Джерельною базою дослідження були науково-педагогічні журнали, що видавалися в Україні в цей період. Ми детально проаналізували публікації часопису «Радянська школа» з 1950 по 1979 роки. Цей журнал мав значний наклад і був популярним як серед науковців, так і серед освітян-практиків. Крім того, ми взяли до уваги статті в часописах «Українська мова та література в школі», «Русский язык и литература в школах УССР», «Початкова школа». Загалом нами було досліджено понад 760 номерів журналів.

Під терміном ми розуміємо слово або словосполучення, що

використовується з відтінком спеціального наукового знання, означає спеціальне поняття певної галузі науки [цит. за 1, с. 32], які науковці та практичні працівники освіти використовували в публікаціях. Терміни ми подаємо в такому вигляді, в якому приводили їх автори статей.

У 50-ті роки ХХ ст. автори публікацій використовували в статтях такі терміни:

– терміни, пов'язані з використанням навчального кіно: *вузька плівка, вузькоплівкова установка, вузькоплівний апарат, демонстратор вузькоплівкового кіно, звукова кіноустановка, звуковий кіноапарат, звуковий фільм, кабінет навчального кіно, кіноапаратура, кадр, кільцевий фільм, кільцівка, кінематографія, кіно, кіноапарат, кіногурток, кінодемонстратор, кіножурнал, кінозал, кінозйомка, кінознімальна апаратура, кіноінженер, кінокабінет, кінокадр, кінокартина, кіноклас, кінолекція, кіномеханік, кінооператорська справа, кінопересувка, кіноплівка, кінопосібник, кінопроектор, кінопроекційний апарат, кінопрокат, кіносеанс, кіностудія, кінотеатр, кіноурок, кіноустановка, кінофікація, кінофікований урок, кінофільм, кінофотокабінет, короткометражний фільм, навчальне кіно, навчальний фільм, плівка, повнометражний фільм, фільм, фільмографічний посібник, фільмокопія, фільмоскоп, фільмотека, фільмофонд, фрагмент фільму, фрагментарний фільм, широкоекранний фільм та інші;*

– терміни, пов'язані з використанням телебачення: *камера, навчальна передача, переносна камера, пересувна камера, телеапаратура, телебачення, телевізійна бесіда, телевізійна передача, телевізійний урок, телевізійний центр, телевізор, телепередатчик, телепередача, телеприймач, телепрограма, телестудія, телеурок, телецентр;*

– терміни, пов'язані з програмованим навчанням: *алгоритм, електронна машина, запам'ятовуючий пристрій, інформація, кібернетика, контролюючий прилад, лічильно-розв'язуючий прилад, обчислювальний центр, пам'ять машини, переробка інформації, програма, програмне управління, самонавчаюча машина, швидкодіюча електронна обчислювальна машина;*

– терміни, пов'язані з використанням радіо: *радіо, радіоапаратура, радіовузол, радіопередача, радіоприймач, радіотрансляція, радіофікація школи, радіофотосправа;*

– терміни, пов'язані з використанням магнітофону: *магнітофон, магнітофонна плівка, магнітофонний запис;*

– терміни, пов'язані з використанням фотоапаратури: *радіофотосправа, світлова картина, фотоапаратура, фотографія, фотгурток, фотомонтаж, фотосправа, фототехніка;*

– загальні терміни: *аналітико-синтетичний наочний посібник, демонстраційна апаратура, екран, екранізація, екранізований урок, екранна наочність, екранне унаочнення, екранний образ, екранний*

посібник, засіб унаочнення, навчально-наочне приладдя, наочна педагогіка, наочний посібник, наочність, проєкційна апаратура, проєкційна техніка, проєкційний апарат, проєкційний фонар, статична проєкція, технічні засоби наочності, технічні засоби, унаочнення;

– інші терміни: *алоскоп, епідіаскоп, діапозитив, діафільм, гучномовець, звук, звукова лампа, звуковідтворення, звукозапис, звукочитаюча оптика, монтажний аркуш, мультиплікація, ракорд, фонотека.*

Справедливо буде зазначити, що за 50-ті роки ХХ століття в проаналізованих нами українських фахових виданнях проблемі технічних засобів навчання було присвячено лише 11 статей. Але можна сказати, що в той час застосування технічних засобів навчання в освітньому процесі посіло значне місце.

Аналіз семантичного спектру застосованих авторами публікацій 50-х років ХХ століття дозволяє зробити наступні висновки:

– термін «технічні засоби навчання» ще в публікаціях не використовувався, автори пишуть про «технічні засоби унаочнення» та «технічні засоби»;

– переважна більшість термінів, пов'язаних із навчальним кіно, свідчить про те, що багато уваги фахівці того часу приділяли використанню кіно на різних етапах уроків;

– використання термінів, пов'язаних із телебаченням, стали характерними для публікацій того часу. Саме в ці роки використання телебачення, як засобу унаочнення, стало взірцем для організації навчального процесу;

– поява таких термінів, як: «кіноурок», «кінолекція», «телеурок», «екранізований урок», свідчить про появу нових форм проведення навчальних занять в школі на відміну від традиційних – урок, лекція тощо;

– в статтях широко використовувалися такі терміни, як: «кіноапарат», «епідіаскоп», «діапроектор», що є свідченням обладнання шкіл наочним приладдям;

– автори статей допускають помилки в назвах термінів, так «вузькоплівний апарат» замість «вузькоплівковий апарат», «фонар» замість «ліхтар» та інші;

– лише незначна кількість термінів (всього 14) була пов'язана з засобами програмованого навчання.

У 60-ті роки ХХ ст. автори публікацій використовували в статтях такі терміни:

– терміни, пов'язані з використанням навчального кіно: *вузькоплівковий кіноапарат, документальний фільм, звукова кіноустановка, кадр, кінематографія, кіно, кіноапарат, кіновікторина, кінодемонстратор, кіноекскурсія, кіножурнал, кінокартина, кінокурси, кінолекторій, кінопроектор, кіносеанс, кіносправа, кінострічка,*

кіностудія, кіноурок, кінофестиваль, кінофікація, кінофільм, навчальне кіно, навчальний телефільм, навчальний фільм, телефільм, тонфільм, учбове кіно, фільм, фільмотека, фрагмент фільму, фрагментарний фільм, шкільний кінотеатр та інші;

– терміни, пов'язані з використанням телебачення: *навчальна передача, навчальне телебачення, передача, телебачення, телевізійна вікторина, телеінтерв'ю, телевізійна екскурсія, телевізійна інформація, телевізійна передача, телевізійне зображення, телевізійне навчання, телевізор, теледень, телеекран, телекурс, телепередача, телестудія, телеурок, телефільм, телефрагмент, телецентр, телешкола;*

– терміни, пов'язані з програмованим навчанням: *автоматизація програмування, автоматизований клас, алгоритм, арифметичний пристрій, безмашинне програмоване навчання, електронна машина, електронна техніка, електронна цифрова машина, електронно-обчислювальна машина, електронно-обчислювальна техніка, запам'ятовуючий операційний пристрій, запам'ятовуючий пристрій, зберігання інформації, інформація, кібернетика, кібернетична машина, кібернетичний прилад, кібернетичний пристрій, команда, комірка пам'яті, контролююча машина, контролюючий пристрій, лінійна програма, машина-довідник, машина-екзаменатор, машина-інформатор, машини-репетитори, машинне програмоване навчання, навчаюча машина, навчаючий тренажер, навчаючий пристрій, обчислювальний центр, обчислювана машина, обчислювана техніка, обчислювач-програміст, оператор лічильних машин, оператор-програміст, передавання інформації, переробка інформації, перетворення інформації, перфокарта, програма, програміст, програмоване навчання, програмований метод, програмований підручник, програмований посібник, програмування, розгалужена програма, розгалуження, саморобна електронна машина, саморобний програмований пристрій, саморобний прилад, цифрова автоматична машина та інші;*

– терміни, пов'язані з використанням радіо: *радіо, радіовузол, радіоелектроніка, радіопередача;*

– терміни, пов'язані з використанням магнітофону: *магнітофон, магнітофонна плівка, магнітофонний запис;*

– терміни, пов'язані з фотоапаратурою: *світлове зображення, фотоапаратура, фотографія, фотосправа;*

– загальні терміни: *екран, екранізація, екранна ілюстрація, екранний наочний посібник, екранно-звуковий посібник, звуковий і проєкційний засіб, навчально-наочне приладдя, проєкційна апаратура, проєкційний ліхтар, проєкційний посібник, проєкційний пристрій, статична проєкція, технічні засоби навчання, технічні засоби, унаочнення;*

– інші терміни: *грампластинка, динамік, діапозитив, діафільм,*

епідіаскоп, звуковідтворююча апаратура, звукозапис, звукозаписуюча апаратура, звукотехніка, звукотехнічний кабінет, мікрофон, мультиплікат, мультиплікація, навушники, патефон, пластинка, програвач, радіола, фільмоскоп, фонетична кабіна, фонограма, фонографічні записи.

Аналіз змісту публікацій в 60-ті роки ХХ століття дозволяє зробити наступні висновки:

– у 60-ті роки ХХ століття в публікаціях з'являються терміни «технічні засоби навчання», «ТЗН»;

– судячи із використання в статтях таких термінів, як: «кіноапарат», «телевізор», «радіо», «магнітофон» тощо, можна сказати, що школи оснащувалися багатьма технічними засобами;

– значні зрушення відбулися у використанні в статтях термінів, що відбивають поняття програмованого навчання, їх кількість порівняно з 50-ми роками збільшилася з 14-ти до 74-х. Це свідчить про те, що почало розвиватися програмоване навчання. Воно стало одним із надійних засобів поліпшення ефективності педагогічного процесу;

– програмоване навчання зумовило появу програмованих посібників, свідченням цього є поява відповідного терміну в публікаціях;

– термін «автоматизований клас», характеризує появу відповідних класів у школах України минулого століття. В таких класах проводилися практичні заняття, готувалися до лабораторних, контрольних робіт, заліків, екзаменів. По закінченні уроку роботу кожного учня можна було оцінити;

– у статтях з'являються терміни, пов'язані з новими для того часу професіями: «обчислювач-програміст», «оператор лічильних машин», «оператор-програміст», «програміст».

У 70-ті роки ХХ ст. автори публікацій використовували в статтях такі терміни:

– терміни, пов'язані з використанням навчального кіно: *анотований каталог фондів фільмотек, вузькоплівковий проектор, демонстратор вузькоплівкового кіно, інформаційний фільм, кадр, кінематографічний засіб, кіно, кіноапарат, кіноглядач, кінодемонстратор, кінодемонстраційний зал, кінозал, кінозйомка, кіноінформація, кінокільцівка, кінолекторій, кіноматеріал, кіномережа, кіноперегляд, кіноплівка, кінопосібник, кінопроектор, кіносеанс, кінострічка, кінотвір, кінотеатр, кіноурок, кіноустановка, кінофільм, кінофрагмент, кінохроніка, навчальне кіно, телефільм, учебный фильм, фільм, фільмокопія, фільмосховище, фільмотека, фільмофонд, шкільний кінотеатр;*

– терміни, пов'язані з використанням телебаченням: *автономна телевізійна система, автономне телебачення, автономний телевізійний комплекс, аннотація телевизионных передач, анотація телепередач,*

аудиторна телеустановка, календарний план телепередач, навчальна телепередача, навчальне телебачення, план передач, статична телевізійна інформація, телеапаратура, телебачення, телевидение, телевизионная передача, телевизионная екскурсія, телевізійна передача, телевізійна система, телевізійна техніка, телевізійний вчитель, телевізійний день, телевізійний клас, телевізійний центр, телевізор, телеглядач, телеекран, телеекскурсія, тележурнал, телеінформація, телекамера, телематеріал, телепередача, телепроектор, телепропаганда, телерозповідь, телестудія, телеурок, телеустановка, телефільм, учебное телевидение, шкільна телестудія, шкільне телебачення та інші;

– терміни, пов'язані з програмованим навчанням: *автоматизований клас, автоматизований контрольний клас, алгоритм, алгоритмування, безмашинне програмоване навчання, внутрішня довгочасна пам'ять, екзаменаційна машина, електронно-обчислювальна техніка, ЕОМ, інформація, зворотній зв'язок, зовнішня пам'ять, кібернетика, контролюючий пристрій, контрольна планка, короткочасна пам'ять, лінійна програма, лінійно-розгалужена схема, машина типу «Екзаменатор», машина типу «Консультант», машини репетитор-екзаменатори, навчаюча машина, навчаючо-контролююча машина, оперативна пам'ять, перфокарта, перфокасетта, перфопластинка, програміст, програмоване навчання, програмований контроль знань, програмований матеріал, програмований посібник, програмовані вправи, програмування, розгалужена програма, технічні засоби контролю знань, технічні пристрої контролю та інші;*

– терміни, пов'язані з використанням радіо: *радіо, радіовузол, радіогазета, радіоматеріал, радіомовлення, радіомовлення, радіопередача, радіоприймач, радіопропаганда, радіостудія, радіоурок, радіофікація школи;*

– терміни, пов'язані з використанням магнітофону: *магнітофонна стрічка-кільцівка, магнітозапис, магнітофон, магнітофонна стрічка, магнітофонний запис;*

– терміни, пов'язані з використанням фотоапаратури: *фотографія, фотокопія, фотолабораторія, фотосправа;*

– терміни, пов'язані з використанням відеотехніки: *відеоапаратура, відеозапис, відеоконтролюючий прилад, відеомагнітофон, відеопередача, відеоплівка, відеоряд, відеотека, відеотехніка, відеофільм;*

– загальні терміни: *аудіовізуальна апаратура, аудіовізуальна інформація, аудіовізуальний засіб, аудіовізуальний матеріал, аудіовізуальний посібник, візуальний пристрій, дидактична техніка, діапосібник, екран, екранна інформація, екранний засіб впливу, екранний посібник, екранний час, екранно-звуковий посібник, засоби масової*

комунікації, звуковий супровід, кабінет технічних засобів навчання, кабінет ТЗН, комунікації, навчальна інформація, навчальна техніка, навчально-наочний посібник, навчально-технічний засіб, наочність, статичний екранний посібник, технічний центр, технічні засоби навчання, технічні засоби, ТЗН, унаочнення та інші;

– інші терміни: апаратура з дистанційним керуванням, грамзапис, грамофонна пластинка, графопроєктор, гучномовець, денний екран, діапозитив, діапроектор, діатека, діафільм, епідіаскоп, епідіафільм, епіпроекція, звуковий посібник, звуковідтворююча апаратура, звукозапис, звукотехнічний клас, звукотехнічний центр, касета, кодоскоп, лінгафонна апаратура, лінгафонний кабінет, мікрофон, мультфільм, платівка, програвач, пульт дистанційного керування, саморобний екранний посібник, саморобний навчальний посібник, саморобний пристрій, саморобні технічні засоби навчання, технические средства обучения, технические средства, технічний центр, фільмоскоп, фонограма, фонотека, шкільний технічний центр, шрайбпроектор, екранное пособие та інші.

Аналіз змісту публікацій в 70-ті роки ХХ століття дозволяє зробити наступні висновки:

– вживані в статтях терміни «анотація телепередач» та «календарний план телепередач» свідчать про публікацію таких анотацій та планів на сторінках українських фахових видань. В них зазначалися день та час виходу телевізійних передач;

– в 70-х роках минулого століття з'являється низка нових термінів, пов'язаних з відеотехнікою: «відеомагнітофон», «відеозапис», «відеопередача» та інші. Поява відеомагнітофонів та відеозапису надало нових можливостей учителям шкіл у використанні ТЗН в навчальному процесі;

– з'являються кабінети технічних засобів навчання, свідченням цього є поява відповідного терміну в публікаціях;

– терміни «саморобний пристрій», «саморобні технічні засоби навчання», «саморобний наочний посібник» характеризують появу власноруч створених приладів, публікацію інструкцій їх будови та експлуатації на уроках.

У таблиці 1 наведено узагальнені дані про поширеність у 50–70-ті роки ХХ століття в публікаціях термінів, які належать до того чи іншого технічного засобу навчання. Така інформація необхідна для того, щоб мати уявлення про відносну частоту використання певних термінів.

Кількість термінів з питань ТЗН за роками

Групи термінів \ Період	50-ті роки ХХ ст.	60-ті роки ХХ ст.	70-ті роки ХХ ст.
Навчальне кіно	76	43	40
Телебачення	18	22	56
Радіо	8	4	12
Магнітофон	3	3	5
Фотоапаратура	7	4	4
Програмоване навчання	14	74	47
Відеотехніка	0	0	10
Загальні	23	15	38
Інші	14	22	59
Разом	163	187	271

Результати аналізу змісту публікацій 50–70-х років ХХ століття на сторінках українських фахових видань свідчать про те, що взагалі термінологічний апарат розвивався, зростала різноманітність застосованих термінів.

Найбільша кількість термінів (76) належить до питань навчального кіно і приходить на період 50-х років. Але, майже в два рази (40), зменшуються терміни щодо навчального кіно в 70-х роках ХХ ст. Виходячи з цього можна стверджувати, що менше стали використовувати на уроках даний засіб навчання.

Збільшилась кількість термінів з питань телебачення: з 18 – у 50-х роках до 56 – у 70-х роках. Пік програмованого навчання і найбільшу поширеність відповідних термінів (74) можна спостерігати у 60-х роках.

Інтенсивність використання термінів з питань таких ТЗН, як радіо, магнітофон, фотосправа була незначною протягом всього досліджуваного періоду.

Низка термінів: «навчальне кіно», «діапозитив», «діафільм», «навчальна передача», «телебачення», «телеурок», «інформація», «радіопередача», «магнітофонний запис», «фотосправа», «екранний посібник», «технічні засоби унаочнення» постійно з'являлися в публікаціях досліджуваного нами періоду.

Таким чином, аналіз семантичного спектру термінів, застосованих в публікаціях з питань ТЗН у 50–70-ті роки ХХ століття, дозволяє зробити висновок про кореляцію змін у термінології з розвитком самих технічних засобів навчання у школах України.

Перспективами подальшого дослідження є аналіз частот використаних термінів авторами публікації з метою виявлення динаміки інтересу дослідників до різних аспектів використання ТЗН.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаменко О. В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття : [монографія] / Олена Вікторівна Адаменко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 704 с.
2. Духовная М. М. Технические средства обучения / Мара Михайловна Духовная. – К. : Вища школа, 1982. – 219 с.
3. Перссман Л. П. Методика применения технических средств обучения : Эcran.-звуковые средства / Лев Павлович Прессман. – М. : Просвещение, 1988. – 191 с.
4. Яковлева О. Д. Навчальне телебачення / О. Д. Яковлева. – К. : Рад. шк., 1964. – 67 с.
5. Чашко Л. В. Екранні та звукові засоби навчання / Л. В. Чашко. – К. : Рад. шк., 1976. – 116 с.